

STUDIJA PILIETIŠKUMO UGDYMU

DR. SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius Pedagogical University Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas sangri@takas.lt

Tyla, A. *Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio*. Vilnius: „Katalikų akademijos“ leidykla, 2004. – 216 p.

2004 m. pasirodė akademiško Antano Tylos knyga „Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio“, skirta „lietuvių tautos formavimosi į naujos, XX a. pradžioje atkurto Lietuvos valstybės piliečių visuomenę“, tyrimui. Vieną jos dalį sudaro studija, tirianti pilietinę raišką 1917–1918 m., o antrąją – dokumentų, atspindinčių plačiųjų lietuvių tautos sluoksnių politines nuostatas, publikacijos. Patrauklus, Lietuvos valstybingumo simboliais puoštą knygos viršelį skatina leidinių vartyti, skaityti ir apmąstyti jame pateiktą informaciją. A. Tyla,

skirtingai nuo kitų istorikų, neanalizavo partijų programų, „politinio elito veiklos“, o atsidėjo nuodugniam „plačiųjų tautos sluoksnių pilietinės savimonės raiškos bei jos kaitos tyrimui“.

Būsimų Lietuvos valstybės piliečių brendimas 1917–1918 m., autorius žodžiais tariant, „išsamiai nėra tyrinėtas“, ir tai matyti. Studija rašyta remiantis šaltiniais: Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos fondais: F. 255-1078, F. 255-1087, F. 255-1088, F. 255-1073, F. 255-1075, F. 255-1023, F. 255-1046, F. 255-1015, F. 255-989, F. 255-

986, F. 255-1000, F. 255-1006, F. 255-1016, F. 255-1188, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fondais: F. 96-1, F. 96-20, F. 96-19, F. 96-42, F. 96-41, F. 96-128, taip pat jau publikuotais šaltiniais: Lietuvos valstybės Tarybos protokolais 1917–1918, Lietuvos konstitucijų projektais 1916–1918 metais, Lietuvos valstybės teisės aktais (1918 02 16 – 1940 06 15), Jono Basanavičiaus, Jono Staugaičio, Petro Klimo atsiminimais, periodiniais leidiniais „Vilniaus žinios“, „Lietuvos aidas“. Aiškinantis temos ištirtumo lygį, apžvelgti istorikų Prano Čepėno, Raimundo Lopatos, Zenono Ivinskio, teisininko Mykolo Romerio bei pristatyti paties autoriaus ankstesni bei naujaisi darbai.

Pirmajame studijos skyriuje A. Tyla apžvelgė XX a. nepriklausomybės siekio demokratizavimo procesą, bandydamas sudėlioti teisinius akcentus, pradedant 1918 m. pradžioje parengtu monarchinės Lietuvos valstybės Laikinosios konstitucijos projektu ir baigiant 1938 m. Konstitucija. Išsamiau aptaręs Lietuvių konferencijos organizavimo Vilniuje procesą, da-

lyvių sudėtį, priimtus programinius politinius sprendimus, istorikas priėjo prie išvados, kad Lietuvių konferencija Vilniuje (1917 m. rugsėjo 18–23 d.) „buvo forumas, demokratizavęs ir padaręs politinį nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo tikslą viso krašto siekimu, perkeltu iš partijų programų“ į realų „darbą ir veikimą“. Kitame studijos skyriuje atskleistas atkaklus moterų siekis dalyvauti sprendžiant svarbius Lietuvos valstybės kūrimo klausimus, parodytas į konferenciją nepakviestų moterų nepasitenkinimas ir protestai, bandant išsikovoti teisę dalyvauti ne tik visuomeniniame, bet ir politiniame gyvenime, „sunorminti moterų teises“. Trečiajame ir ketvirtajame studijos skyriuose atskleisti du procesai: 1) Lietuvių konferencijos priimtų nutarimų sklaida lietuvių visuomenėje (miestuose, miesteliuose, kaimuose, bažnytkaimiuose, žmonių susirinkimuose), gilinantis į veiksnius, palaikiusius ir destabilizavusius Lietuvos Tarybos autoritetą gyventojų akyse; 2) Lietuvos Valstybės Tarybos pripažinimas vienintele lietuviams atstovaujanti institucija ir Lietu-

vos valdžia. Pastarasis pavadintas „lyg ir neorganizuotu referendumu“, kuriame lietuviai turėjo patys sau atsakyti į klausimą, ar pritaria Lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimams, ar pasitiki Lietuvos Valstybės Taryba. A. Tyla daro išvadą, kad daugiausia paramos ir pasitikėjimo būta tarp gyventojų Alytaus, Kėdainių, Marijampolės, Rokiškio ir Utenos apskrityse. Rengimasis Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo iškilinėms ir bandymai ši svarbų įvyki įrašyti į žmonių atmintį atskleisti paskutiniajame studijos skyriuje. Jame glūdi atsakymas jaunajai kartai, kodėl mes būtent sausio 1-ąją švenčiame Lietuvos vėliavos dieną.

Tekste, be jau mūsų minėtų gausių nuorodų į šaltinius, yra ir paties autoriaus sudarytos aštuonios lentelės. Pirmųjų dviejų, esančių studijos tekste, informacija dubliuoja prieduose esančių lentelių duomenis, tačiau tikslinės suvestinės leidžia tyrėjams ir skaitytojams matyti kiekybinę bei procentinę konferencijos dalyvių sudėties išraišką pagal profesijas (1 lentelė), gyvenamąją vietą (2 lentelė), ir taip vertinti jų indėlį. Ypač vertingos

kruopščiai A. Tylos sudarytos 3–8 lentelės. Trečiojoje lentelėje sužymėti 1917 m. pabaigoje – 1918 m. vykę Lietuvos konferencijos dalyvių susitikimai su vietos gyventojais pagal vietas, datą, o lentelės pabaigoje nurodyti susitikimai ir pagal apskritis. Be jau išvardytų duomenų, paminėti susitikimuose su gyventojais dalyvavę delegatai, ir (tai ypač svarbu) nurodytas šaltinis, kuriuo remiantis pateikiama informacija. Ketvirtojoje lentelėje suskaičiuoti Lietuvos gyventojų skundai (surūšiuoti pagal priežastis ir pobūdį) Lietuvos Tarybai dėl vokiečių okupacinio režimo ir plėšikų siautėjimo 1918 m. vasario 12 d. – lapkričio 26 d., penktojoje – skundai, suskaičiuoti pagal apskritis. Šeštojoje lentelėje pareiškimų Lietuvos Tarybai siuntėjai sugrupuoti į aštuonias grupes ir matyti jų kiekis procentine išraiška, septintojoje – pagal apskritis. Aštuntojoje lentelėje pagal apskritis susisteminti duomenys apie interesantus iš visos Lietuvos, apsilankiusius Lietuvos Valstybės Taryboje 1918 m. lapkričio 13–23 d.

Studijos teksto pabaigoje, re-

miantis Mokslų akademijos bibliotekoje (toliau – MAB) F. 255-1006 bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraščių skyriaus (toliau – LLTI) BR F. 96-19 duomenimis, pateikti nagrinėjamojo laikotarpio Lietuvos istorijos tyrinėtojams vertingi priedai. Juos sudaro trys lentelės. Pirmojoje lentelėje yra Lietuvių konferencijos (vykusios 1917 m. rugsėjo 18–23 d. Vilniuje) dalyvių sąrašas, kuriame nurodyta: 222 dalyvių vardas ir pavardė, amžius, kilmė, profesija, išsilavinimas bei gyvenamoji vieta. Panašaus turinio (Organizacinio komiteto Lietuvių suvažiavimui sušauktų susirinkimo dalyvių) sąrašas buvo pateiktas ir Lietuvos Valstybės Tarybos protokolų (1917–1918) leidėjū¹. Antrojoje lentelėje atskirai sudarytas Lietuvių konferencijos dalyvių katalikų dvasininkų sąrašas, nurodant vardą, pavardę, amžių, kilmę, pareigas, išsilavinimą, gyvenimo ir darbo vietą. Trečiojoje lentelėje surašyti Nepriklausomybės paskelbimo šventės Vilniuje delegatai pagal gubernijas (Kauno, Suvalkų

ir Vilniaus), nurodant miestą, parapiją ar gyvenvietę bei delegatų ir svečių iš jos skaičių. Tiek studijos tekste, tiek ir jos prieduose lentelėse pateikta informacija labai pravers enciklopedijų, žodynų bei žinynų sudarytojams.

Leidinyje skaitytojas taip pat ras įvairios ir informatyvios geros kokybės ikonografinės medžiagos iš Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM) ir LLTI. Iš LNM pateiktos A. Jarušaičio fotografijos: jau klasika tapusios Lietuvos Tarybos, išrinktos Lietuvių konferencijoje Vilniuje (1917 m. rugsėjo 21 d.); taip pat Lietuvių konferencijos prezidiumo bei posėdžių salės; Šiaulių atstovų Lietuvių konferencijoje. Iš LLTI įdėtos Vydūno laiško (1918 m. balandžio 10 d.) Lietuvos Tarybos pirmininkui Antanui Smetonai, taip pat Jono Vanagaičio (1918 m. liepos 14 d.) ir Kavarsko parapijos gyventojų (1918 m. rudenį) sveikinimų Lietuvos Tarybai nuotraukos.

Publikacijos dalis „Lietuvių pareiškimai dėl Lietuvos Tarybos pripažinimo ir jos rėmimo“

¹ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 31–32.

sudaryta daugiausiai remiantis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių fondais – F. 96-128, F. 96-41, F. 96-42 – iš viso 58 pareiškimai, Mokslų akademijos bibliotekos fondais – F. 255-1000, F. 255-1011, F. 255-1015, F. 255-1024, F. 255-1075, F. 255-989, F. 255-1078, F. 255-1013 – iš viso 12 pareiškimų, 1917–1918 m. „Lietuvos aidu“ – iš viso 22 pareiškimai, bei vienu tekstu iš leidinio „Kovos keliais. Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas“². Svarbu, kad greta originalo yra nurodyta, kur dar dokumentas yra skelbtas, apibūdinamas pats rankraštis.

[vairių sričių tyrinėtojams ypač vertingos Giedriaus Lelkaičio sudarytos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, kuriose Lietuvos miestų, miestelių, kaimų gyventojai galės rasti savo tėvų, mamų, senelių, dėdžių, tetų, kaimynų ar kaimynių vardus ir pavardes bei didžiutis jų sąmoningumu. Stebina tik tai,

kad asmenvardžių rodyklėje prie dvasininkų – prelatų, kunigų, vyskupų – pavardžių nurodytos jų užimamos pareigos, tuo juos išskiriant iš kitų. Savaiame kyla klausimas, kam to reikia? Juk 1-oje priedų lentelėje prie pavardžių yra nurodytos tų asmenų profesijos, o 60–62 puslapyje yra net atskira katalikų dvasininkų lentelė. Manytume, kad tokiu atveju reikėjo įvardyti ir kitų asmenų veiklos sritis arba nenurodyti nė vienu – taip būtų išvengta bereikalingos diskriminacijos, pabrėžiančios, kad kitų indėlis į pilietinės visuomenės kūrimą Lietuvoje buvo lyg ir mažesnis (o gal atsakymą į klausimą, kodėl asmenvardžių rodyklėje išskirti katalikų dvasininkai, galime rasti tiesiog leidyklos pavadinime – „Katalikų akademija“?)

Taip ir lieka neaišku, kas rašė anglišką santrauką. Joje greta „the Council of Lithuania“ skliaustuose nenurodytas lietuviškas terminas (Lietuvos Taryba), netiksliai išverstas ir terminas Steigiamasis Seimas: yra „a Founding Seimas“,

² *Kovos keliais*: Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15 metų sukakčiai paminėti almanachas. Klaipėda, 1938, p. 156.

o turėtų būti „the Constituent Assembly“³. Atitikmenis nebuvo sunku rasti analogiškų laikotarpių studijose ar apžvalgose anglų kalba. Tačiau keisčiausia yra santraukos struktūra. Ji aiškiai sudaryta iš dviejų dalių: pirmoji (nuo 211 iki 213 puslapio) ir antroji (nuo 213 iki 214 puslapio). Pirmojoje dalyje pateikta studijos turinio santrauka, o antrojoje aiškinama, iš kokių dalių sudaryta publikacija, kokie jos tikslai („the purpose of the studies“), apie ką kalbama pirmojoje dalyje ir apie ką antrojoje, o tiksliau, į anglų kalbą išversta autoriaus rašyta pratarinė, tik be paskutiniųjų dviejų pastraipų. Logiškai kyla klausimas, kam reikalingas toks informacijos dubliavimas? Tiesiog reikėjo autoriui apsispręsti, kurią iš tų dviejų santraukos dalių palikti: arba studijos turinio santrauką, arba

viso leidinio struktūros ir turinio apibūdinimą. Būtų visiškai užtekę leidinio struktūros ir turinio apibūdinimo. Būtų ir aišku, ir solidu, ir ... mažiau klaidų.

Net ir įvertinus autoriaus studijas ir publikacijos nuopelnus lietuvių pilietiškumo ugdymui, nenorėtu me sutikti su teiginiu (kuris yra ir angliškoje santraukoje), kad „kai kurie tuo metu buvę aktyvūs visuomenės sluoksniai dabar politiniame gyvenime reiškiasi daug silpniau“ (p. 49.), nepateikus tam jokio komentaro. Tokius priekaištus mesti totalitarinį režimą išgyvenusiems dvasininkijos, ūkininkų ir kaimo jaunimo atstovams mažų mažiausiai nekorektiška. Totalitarinis režimas XX a. antrojoje pusėje sunaikino 1917–1918 m. lietuvių gyvenamoje teritorijoje egzistavusius tankius socialinius ir pilietinio

³ Eidintas, A., Žalys, V. *Lithuania in European politics: the years of the First Republic, 1918–1940*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 27.

angažuotumo tinklus, būtinus pilietinei bendruomenei susiformuoti⁴. Įvedus priemonę „kaltas dėl ryšių“, buvo sukurta individualizuota visuomenė, kurioje kiekvienam buvo svarbus „tik jo kailis“⁵.

Net ir pritarus A. Tylai, kad „istoriografija apie Lietuvos nepriklausomybės kūrimosi procesą nėra gausi“, reikėtų pastebėti, kad kai kurių tyrėjų darbai buvo nutylėti⁶. Tikriausiai priekaištai, kad kolegos istorikai neskaito vieni kitų darbų, nėra visai be pagrindo. Esama ir kitų tobulintinių dalykų. Kažin ar verta buvo taip jau pasitikėti P. Čepėnu, ypač tais atvejais, kai šaltiniai, kuriais jis remiasi, taip ir lieka neaiškūs. Studijoje neišvengta pasikartojimų,

pvz., puslapiuose 7 ir 8, 10 bei 17. Puslapiuose 18, 22, 23 per ilgus citatos, užimančios 9–12 eilučių. Suprantamas autoriaus noras perteikti autentišką mintį, tačiau ją galima rasti ir paskaityti publikacijos dalyje. Be to, vienur Mokslų akademijos biblioteka trumpinama MAB, kitur – LMAB (p. 74.). Skaitytojams ir tyrinėtojams taip pat būtų labai pravertęs šaltinių sąrašas publikacijos ar leidinio pabaigoje.

Tiek pirmoji, tiek ir antroji A. Tylos publikacijos dalys vertingos: į apyvartą įvedami nauji šaltiniai, studijos tekste ir jos prieduose (lentelėse) pateikiama informacija labai pravers įvairių informacinių leidinių sudarytojams. Publikacija

⁴ Socialiniai tinklai leidžia pasitikėjimui plisti: „aš pasitikiu tavimi, nes aš pasitikiu ja, o ji užtikrina mane, kad pasitikiu tavimi“, o pilietinio angažuotumo tinklai – tai kaimynų asociacijos, draugijos, kooperatyvai ir pan. „Kuo tankesni tinklai bendruomenėje, tuo didesnė tikimybė, kad jos piliečiai sugebės bendradarbiauti bendros naudos labui“. Žr.: *Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Sudarė R. D. Putman, R. Leonardi ir R. Y. Nanetti. Vilnius: Margi raštai, 2001, p. 222, 227–228. 1917–1918 m. pilietiškumą (per įvairias draugijas) ugdė bendruomenė, o dabar tą funkciją atlieka pilietinis ugdymas mokykloje.

⁵ Arendt, H. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001, p. 321.

⁶ Gaigalaitė, A. Vasario 16-oji – objektyvus dėsningumas ar atsitiktinumas. *Istorija*. 1998, t. 38, p. 34–38; Gaigalaitė, A. *Lietuvos Tarybos diplomacija: mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatinės istorijos“ medžiaga*. Kaunas, 1994, p. 22–38; Klimavičius, R. Vasario 16-osios aktas: teksto formavimo šaltiniai ir autorystės problema. *Istorija*. 2004, t. 59–60, p. 57–66.

svarbi ir didaktiniu požiūriu. Vis labiau kosmopolitėjančiai visuomenei parodoma, kad kiekvieno žmogaus (vyro, moters, vaiko) pilietinė raiška sunkiais lietuvių visuomenei gyvenimo momentais yra labai svarbi. Tai kartu ir naujas postūmis atstovaujamosios demokratijos ištakų Lietuvoje tyrimui.

Tikimės, kad leidinys jau sulaukė ne tik istorikų, bet ir politologų

bei Lietuvos mokyklose pilietinį ugdymą dėstančių mokytojų dėmesio ir padės, kaip įvade ir tikisi autorius, „suprasti lietuvių pilietinių nuostatų raišką svarbiais ir ypatingais viso XX a. istoriniais momentais iki pat išsivadavimo iš sovietinės imperijos ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo bei dabartinio kasdienio gyvenimo“.

Įteikta 2006 m. vasario 15 d.